

БЛАГОДІЙНИЦТВО І МЕЦЕНАТСТВО ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМЦІВ ПІВДЕННО – ЗАХІДНОГО КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Стаття присвячена проблемі благодійництва і меценатства як засобу підвищення соціального статусу підприємців Південно-Західного краю Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Автор пропонує класифікацію благодійних товариств, висвітлює форми і методи доброчинної діяльності. Особлива увага приділяється висвітленню досвіду організації благодійних товариств і участі в них численних підприємців краю, які постійно робили пожертви на допомогу біднякам, розвиток освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Зазначається, що підприємці краю з метою вдосконалення сільського господарства і сільськогосподарської промисловості створювали різні сільськогосподарські товариства, були їх активними членами і вносили значні пожертвування на їх діяльність.

Ключові слова: Південно-Західний край, благодійництво, меценатство, доброчинні товариства, пожертвування, притулок, опіка.

Благодійництво у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. набуло характеру поширеного суспільного явища, в яке були включені всі верстви населення: одні – як суб'єкт філантропічної діяльності, інші – як об'єкт доброчинності. Допомога найбіднішим надавалася і раніше, проте в цей період філантропічна діяльність мала свої особливості, зумовлені рядом політичних, економічних та соціальних чинників.

На відміну від попередніх століть у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. благодійництво набуло нової якості. Доброчинна діяльність еволюціонувала від вико-нання релігійної заповіді допомоги ближньому, яка проявлялась переважно у поданні милостині, до усвідомленої потреби і необхідності допомогти тому, хто перебував у важкому становищі; від патронату над цією діяльністю церкви до активної ініціативи держави і широких верств населення. У цей період доброчинність перетворювалася з релігійного обов'язку в громадянський. Багато громадян в міру своїх можливостей намагалися прилучитися до благородної справи – благодійництва.

Благодійництво і меценатство були найбільш традиційними формами участі підприємців Південно-Західного краю у суспільному житті, ефективним способом підняти свій соціальний статус. Підприємці краю робили пожертвування на суспільні потреби: на розвиток освіти, науки і культури, на потреби церкви, охорони здоров'я, проявляли турботу про сиріт, інвалідів, бездомних та інших верств знедоленого населення.

Дослідження наукової літератури, архівних джерел, тогочасної періодики дозволяє стверджувати, що протягом ХІХ – початку ХХ ст. благодійництво набувало організованих форм: створювалися численні благодійні об'єднання, які відкривали відповідні установи та заклади, займалися збором коштів, пожертвувань на добро-чинну діяльність. Прикметним явищем стало заснування стипендіальних фондів на підтримку найбідніших учнів, гімназистів, студентів. Виникали організації, які спря-мовували допомогу представникам лише своєї національності або особам певного визначеного віросповідання. Благодійні товариства мали на меті не тільки матеріальну підтримку маргінальних верств населення, а й включення їх до повноцінного суспільного життя. З'явилися нові напрямки доброчинної діяльності – опіка над особами, які звільнилися з ув'язнення, боротьба з пияцтвом тощо, що вказувало на якісно новий ступінь розвитку громадянського суспільства.

Як варіант, пропонуємо таку класифікацію благодійних товариств: 1) благо-дійні товариства загального типу; 2) доброчинні об'єднання допомоги учням і сту-дентам; 3) благодійні товариства медичного напрямку; 4) товариства взаємодопомоги; 5) добродійні громади за національною і віросповідною ознакою.

Держава не чинила особливих перешкод у створенні доброчинних товариств – потрібно було лише подати на затвердження статут об'єднання і одержати дозвіл на реєстрацію. Щоправда, у різні періоди підтримка громадської ініціативи щодо їх заснування з боку держави не була постійною і послідовною. У період царювання Миколи І ця підтримка була слабкою, навіть відзначаємо відверте стримування громадської ініціативи.

Після польського повстання 1863 р. знову наступив період обмеження у створенні та діяльності громадських організацій, зокрема і добродійних товариств. Остання ж чверть XIX ст. і до початку Першої світової війни позначена значним поширенням взаємопідтримки населення.

Благодійні товариства значні надходження коштів мали у вигляді членських внесків і пожертвувань. Багато заможних знатних людей, підприємців були почесними членами кількох благодійних об'єднань. Нерідко особа, яка була членом певного добродійного об'єднання, не обмежувалася тільки сплатою членських внесків та участю у заходах, які організувало дане товариство. Так, почесний член Рівненського товариства допомоги нужденним ученицям Рівненської жіночої гімназії князь С. Любомирський передав ділянку землі під садибу гімназії, а барон Ф. Штейнгель фінансово підтримав становлення даного навчального закладу [1].

Визначними добродійниками і меценатами українського походження у другій половині XIX – початку XX ст. були родини підприємців Яхненків, Симиренків, Терещенків. Вихідці з простого народу – купці, перші потужні цукрозаводчики – українці Яхненки і Симиренки залишили по собі пам'ять не тільки як великі підприємці, а й як активні благодійники, які постійно робили пожертви на допомогу біднякам, розвиток освіти, культури, охорони здоров'я. Зокрема, їх коштом були побудовані і утримувались двокласне сільське приходське училище на 110 учнів та лікарня на 100 ліжок у с. Млієві, де фірмою Яхненків – Симиренків був побудований найпотужніший в Російській імперії цукровий завод і промислове містечко [2].

Син Ф. Симиренка Платон влаштував у себе на хуторі безплатну школу при своєму заводі й ремісниче училище, а також утримував бібліотеку [3]. Визначним вченим-селекціонером став нащадок Симиренків – Лев Платонович (1850 – 1920). У родовому маєтку Млієві Л.П. Симиренко створив маточний колекційний сад і помологічний розсадник. Продовжуючи добродійність своїх рідних він відкрив школу садівництва та початкову школу для селянських дітей, яка почала діяти з 1897 р. [4].

Родина Терещенків з покоління в покоління здійснювала добродійництво, опікувалась громадськими справами. Першим відомим в історії представником родини Терещенків став Артемія Якович Терещенко (1794-1877), який в 1870 р. отримав дворянський титул «в ознаменування його особливих заслуг ... і в заохочення добродійної діяльності» [5].

Найбільш відомим добродійником був його старший син Нікола (Микола) Терещенко (1849-1903). Після реформи 1861 р. місцем проживання родини став Київ. Нікола Артемович фінансував будівництво Маріїнського дитячого притулку у Києві, Києво-Печерської гімназії, торгових шкіл. Меценат пожертвував 150 тис. руб. на будівництво Київського політехнічного інституту. У 1878 р. він був зарахований на дійсну службу до Імператорського людинолюбного товариства – найбільш відомої на той час благодійної організації під опікою імператорської сім'ї – на посаду попечителя Глухівського дитячого притулку, і став дійсним статським радником. З 1881 р., як попечитель 1-ї Київської гімназії, він виплачував стипендії не менш як десяти гімназістам щороку.

У листопаді 1899 р. М.А. Терещенко надав велику пожертву в сумі 150 тис. руб. на заснування у Києві приходського училища (з них 100 тис. руб. – на побудову приміщення, а 50 тис. руб. – як фондуш* для використання відсотків на утримання). У 1903 р. він збільшив свою пожертву ще на 225 тис. руб. (104 тис. – на придбання маєтку училища, 1 тис. – нагальні витрати, а 120 тис. – на утримання з відсотків) [6].

За багаторічну благодійну і меценатську діяльність М.А. Терещенко отримав багато державних нагород: орден Станіслава 3-го ступеня (1878 р.), орден Станіслава 1-го ступеня (1884 р.), орден Анни 1-го ступеня (1888 р.), орден св. Володимира 2-го ступеня (1889 р.), орден Почесного легіону (1901 р.) [7].

---

* Фондуш – у XIX – на поч. XX ст. означало кошти, які виділялися заможними громадянами місцевої громади західних губерній України для заснування і підтримки навчальних закладів. Від самого поняття «фондуш» в українській мові з'явилися слова «фундувати», «фундатор», «фундація».

Федір Артеміївич Терещенко (1832-1894) також займався комерційними справами і доброчинністю. Згодом переїхав до Москви, де очолював ряд доброчинних комітетів, входив до різноманітних рад. У 1885 р. Ф. Терещенко оселився у Києві, був обраний гласним міської думи. Разом з братом М. Терещенко фінансував будівництво і функціонування багатьох громадських установ, закладів освіти, був попечителем міського училища для бідних дітей і сиріт. «Міське училище ім. Федора Терещенка» було засноване на кошти Терещенків у 1891 р., щорічно в ньому безкоштовно навчалися і виховувалися від 200 – до 250 дітей [8].

Іван Миколайович Терещенко (1854-1903) фінансував перший спеціальний навчальний заклад художнього мистецтва – рисувальну школу М.І. Мурашка, яка стала доступним закладом для всіх суспільних верств. І.М. Терещенко прославив себе і як визначний колекціонер. Ще в середині 1870-х рр. родина Терещенків долучилася до колекціонування живопису. Вже у 1892 р. у картинній галереї, що розмістилася у спеціально збудованому двоповерховому будинку, зберігалося близько 100 картин відомих художників [9].

Відомим меценатом був і його зять Б.І. Ханенко. Він протягом свого життя збирав колекцію художніх полотен, яку поповнювали потім його діти. На підставі зібраної колекції створено Київський музей Західного і Східного мистецтва по вул. Терещенківській 15.

Значну благодійницьку діяльність здійснювали і купці єврейського походження Ізраїль Маркович Бродський (1823-1888) та його сини Лазар (1848-1904) та Лев (1852-1923). Брати Бродські побудували декілька синагог, відкрили і утримували за свої кошти школи, де діти єврейської бідноти навчалися й грамоті, й ремісничій справі, вони вклали значні кошти і зусилля при спорудженні Київського політехнічного інституту (1898 р.), що було викликано необхідністю підготовки кадрів вищої кваліфікації для подальшого розвитку промисловості, фінансували створення оздоровчого санаторія у Боярці. На їх кошти був збудований бактеріологічний інститут (нині – НДІ епідеміології, мікробіології, паразитології та інфекційних захворювань імені Л.В. Громашевського), заснували єврейську (нині обласну) лікарню в Києві.

Архівні джерела та періодичні видання того часу містять факти доброчинної діяльності в розвитку освіти багатьох інших осіб. Зокрема, 1881 р. на пожертви землевласника Чернігівської і Полтавської губерній Г.П. Галагана (1819-1888) було відкрито в м. Києві Колегію Павла Галагана з курсом, який відповідав рівню вищих класів гімназії [10]. Заснування цього навчального закладу залишається особливим прикладом доброчинності батьків в пам'ять про рано померлого сина Павла для освіти і виховання інших дітей. Благодійницька діяльність Г.П. Галагана мала витоки в особистісних характеристиках цієї людини. Свого часу Г.П. Галаган був віце-президентом Київського слов'янського благодійного товариства, почесним членом комісії для вивчення губерній Київського учбового округу. Працюючи в Прилуцькій земській управі, своїми жертвами він сприяв заснуванню Дегтярівського ремісничого училища, першого в Україні Сокиринського позичково-ощадного товариства. Прибутки з нього йшли, крім іншого, й на утримання навчальних закладів [11].

У газеті «Волынские губернские ведомости» велась постійна рубрика «Хроника благотворительности». У № 43 за 1874 р. повідомлялося про пожертвування на придбання будинку для Житомирської жіночої гімназії купцями Епштейном і Кулішером, учителем Маліновським, директором Київської учительської семінарії Посядою, чиновником Овсяницьким, священниками Гаповичем і Добжанським. Графиня А.Д. Блудова, засновниця Кирило-Мефодіївського братства в м. Острозі, у 1865 р. заснувала при цьому братстві початкову жіночу школу, яка через 10 років стала жіночим вищим училищем імені графа Д.М. Блудова.

Значні кошти на потреби Гуменнської школи садівництва і сільського господарства, яка була відкрита 1902 р. у с. Гуменному Вінницького повіту Подільської губернії, жертвували члени Подільського товариства З.С. Грохольський, М.М. Менцінський, К.І. Володкович. Зокрема, останній пожертвував кошти на будівництво гуртожитку при

школі, тому після його смерті (1906 р.) «з огляду на значні заслуги покійного» в 1909 р. було вирішено на будівлі школи помістити пам'ятну дошку [12].

Турбота про дітей, особливо з малозабезпечених верств, була одним з найголовніших напрямків діяльності як благодійних товариств, так і окремих осіб, які спрямовували свою допомогу або через посередництво благодійної організації, або напряму певній установі – училищу, гімназії, богодільні, лікарні. Для прикладу, поміщик с. Замлич Володимир–Волинського повіту дворянин Ф. Сумовський 1911 р. влаштував у трьох своїх фільварках (Замличі, Вікторіві, Дорогиничах) притулок для дітей усіх віросповідань [13].

Цікавим є факт прийняття рішення селянами Овруцького повіту про те, щоб призначити «пособие Народичскому волосному училищу для добавочного жалования учителю, по усмотрению училищного начальства, по 10 коп. с ревизской души, всего 105 руб. 10 коп. в видах привлечения в училище опытного учителя и, кроме этого, знающего церковное пение» [14]. А селяни Базарської волості Овруцького повіту зобов'язувались жертвувати щорічно «по 7 коп. с ревизской души на улучшение содержания народных училищ Овручского уезда. Общая сумма пожертвованных составляет 103 руб. 81 коп. ежегодно» [15].

Об'єктом турботи були і сироти, які виховувалися в сирітських будинках. Про них піклувалися переважно благодійні товариства, збираючи пожертви і членські внески, влаштовуючи платні заходи, прибутки з яких спрямовувались на утримання сиріт. А деякі заможні особи напряму надавали допомогу цій категорії дітей. Наприклад, київський 1-ї гільдії купець М. Кушер пожертвував 200 руб. сріблом Житомирському сирітському будинку для організації навчання його вихованців різним ремеслам [16].

Під державною і громадською опікою були також діти, схильні до вчинення злочинів, а також неповнолітні злочинці. 1892 р. у Житомирі було створене Волинське Товариство виправних притулків. Благородна мета товариства – організувати виправний притулок для перевиховання неповнолітніх злочинців – приваблювала громадян, які хотіли стати членами товариства. Для цього потрібно було лише сплатити річний внесок у розмірі 1 руб., і в перші п'ять років від 844 осіб поступили внески, визначені статутом для дійсних членів – по 1 руб. Разом з тим 46 осіб і установ виявили бажання бути пожиттєвими членами товариства і сплатили по 100 руб. Кілька осіб на користь товариства внесли навіть значно більші суми: М.А Терещенко – 1 тис. руб., князь В.В. Волконський – 300 руб., барон І.М. де Шодуар, граф Ходкевич, князь С. Святополк–Четвертинський і Товариство взаємного кредиту – по 200 руб., Ф.А. Терещенко і К.К. Шленкер – по 125 руб. [17].

Губернська газета «Волинь» від 9 травня 1899 р. повідомляла, що «в небольшом флигеле т. наз. Хаботинском переулке позади Губернаторского сада состоялось скромное торжество: было освящено временное помещение основанного месяца два тому назад К.К. Дунин-Борковской приюта для беспризорных детей. Ник. Арт. Терещенко и барон И.М. де Шодуар пожертвовали: первый 2000, второй – 1000 руб.» [18].

М.П. Дегтярьов – підприємець, син першого київського міського голови, нащадок відомої калузької купецької династії Дегтярьових теж був людиною добродійною і небайдужою до потреб міста. Він підтримав ініціативу Ф. Терещенка щодо облаштування на свої кошти на Подолі нічліжки для бездомних людей. У 1881 р. М.П. Дегтярьов спорудив на вул. Покровській богадільню на 40 місць. Після смерті він залишив місту на благодійні цілі майно, яке оцінювалося в 2,5 млн. руб. За весь час свого існування Київ не отримував такого щедрого дарунку [19].

Турбота про потреби освіти була однією з головних складових суспільної діяльності підприємців краю. Вони жертвували кошти на відкриття навчальних закладів, на збільшення плати вчителям, на допомогу нужденним учням, ставали попечителями шкіл і училищ. Ці громадські посади передбачали не тільки участь в засіданнях чи головуванні на різних урочистостях, але і постійну матеріальну підтримку навчальних закладів.

В с. Олександрівка Новоград-Волинського повіту 1901 р. на подарованій поміщиком В. Телегіним землі було засновано однокласне народне училище [20]. Адміністратора Янушпільського цукрозаводу Гейнемана (Житомирський повіт) за клопотанням місцевого

священника і законовчителя 1892 р. було призначено почесним попечителем сільського народного училища [21].

Важливе значення у досліджуваній нами період мало покращання охорони здоров'я. Тодішній його рівень та існуюча кількість лікувальних закладів не могли забезпечити медичну допомогу значній частині населення, тому компенсувати певною мірою цей дефіцит намагалися благодійні товариства і окремі громадяни.

Так, 1858 р. у Житомирі утворилося Волинське товариство лікарів. Тоді ж виникло і товариство лікарів Подільської губернії. Діяльність лікарів у рамках товариства проводилася у різних напрямках. Вони були популяризаторами медичних знань серед населення: читали лекції з гігієни та фізіології, публікували статті і брошури [22]. Діяльність Волинського товариства лікарів пов'язана з такими славними іменами як К.І. Коровицький, Г.Ф. Брунс, які у різний час очолювали цю організацію. Саме під їх керівництвом робота товариства набула системного характеру. У статуті реорганізованого 1872 р. товариства зазначалися цілі діяльності: вивчення санітарного стану Волинської губернії і укладення її медичної топографії та санітарної карти, дослідження умов, під впливом яких розвиваються і підтримуються у губернії епідемічні, епізоотичні та ендемічні хвороби з пошуком засобів для їх упередження або обмеження появи і поширення, збір і обробка статистичних матеріалів про захворювання і смертність [23].

З ініціативи членів цього товариства, на зібрані ними пожертви, 1883 р. було відкрито у Житомирі пологовий притулок. Метою діяльності визнавалося: надання жінкам з найбільш вразливих верств населення можливості користуватися під час пологів і у післяпологовий період зручними приміщеннями і лікарською допомогою [24]. Лікарі безплатно слідкували за здоров'ям породіль і немовлят; також здійснювали безоплатне щеплення від віспи.

Безумовно, найгострішою проблемою була висока дитяча смертність, багато дітей мали ослаблене здоров'я. Тому з ініціативи дружини волинського губернатора Єлизавети Трепової було вирішено влаштувати на околиці Житомира літній санаторій. Місцева землевласниця А. Нірод пожертвувала для цього частину своєї землі. Мешканці Житомира в міру своїх можливостей намагалися підтримати це благородне починання. Місцеві житомирські лікарі, члени вищезазначеного товариства, запропонували безкоштовно свої медичні послуги [25].

У 1906 р. М. Гінзбург надав безоплатно свій маєток і будівлі у м. Радзивілові для влаштування лікарні на 60 ліжок. Вартість пожертвованих будівель з маєтком була оцінена в 100 тис. руб. Окрім того, цей благодійник оплатив придбання усього лікарського обладнання на суму в 30 тис. руб. 1908 р. князь Д. Голіцин і брати Писарєви пожертвували свої землі у містечках Колки і Рожище відповідно для відкриття лікарень. У 1909 р. барон Ф. Штейнгель пожертвував садибу і будівлі для влаштування у Городку Рівненського повіту лікарні. Цього ж року купець 1-ої гільдії Г. Гладинюк подарував ділянку землі площею майже 2 дес. для збільшення садиби Базалійської лікарні, будівлю і землю під яку він пожертвував у попередні роки. Також у 1909 р. графиня Мюнчинська-Висоцька пожертвувала ділянку землі у м. Купель Старокостянтинівського повіту для будівництва земської лікарні.

Власники цукрозаводів при своїх підприємствах влаштовували лікарні, у яких надавалася безоплатна медична допомога робітникам і членам їхніх сімей. Зокрема, при Клембовицькому цукрозаводі князя Р. Сангушка у Заславському повіті (заснована лікарня ще в 1861 р.), при цукроварнях братів Терещенків в Андрушівці (з 1873 р.) і Червоному (з 1871 р.). Кількість робітників, які обслуговувалися в заводських лікарнях постійно зростала. Це можна простежити на прикладі лікарні і амбулаторії Червенського цукрового заводу. Якщо в 1887-1889 рр. середньомісячна кількість хворих, які отримували медичну допомогу в лікарні становила 35 осіб, то у 1896 р. – 650, а в 1912 р. – 825. У цих медичних закладах лікувалися не лише ті, хто працював на заводі, а й люди, які жили поблизу нього. Так у 1887 р. до лікарні Коровинецького цукрового заводу по медичну допомогу звернулося непрацюючих на заводі у березні – 168 осіб, у червні – 130, у серпні – 206, у вересні – 213. Безкоштовні лікарні виникали при кожному заводі, і на їх утримання Терещенки виділяли значні кошти. Так, лише в Андрушівському маєтку господар витратив на спорудження приміщення для суспільних потреб 48 тис. руб.

193

Графиня Т. Потоцька у своєму маєтку в с. Антоніни Заславського повіту відкрила шпиталь, де також лікували безоплатно. Поміщиця Н. Оржевська заснувала на свої кошти у Новій Чорторії безоплатну амбулаторну лікарню. Хворі тут щоденно одержували безоплатно не тільки ліки, але й вино, чай, суп, бульйон. Н. Оржевська, як лікар, сама їздила до хворих і безоплатно їх лікувала [26].

Прикметним прикладом був вчинок графа І. Мошинського, який 1860 р. заповів 300 руб., покладені в банк під 4 % річних, Житомирській богодільні [27]. Так само вчинив і дворянин А. Ольшинський, заповівши 950 руб. Волинському приказу громадської опіки, у віданні якого знаходилися сирітські будинки, богодільні [28].

Помітно активізувалося благодійництво у періоди, коли певна частина населення потерпала від стихійного лиха, голоду, війни. У роки російсько-японської війни другий син М.А. Терещенка Олександр на свої кошти влаштував у Житомирі притулок для поранених офіцерів. А 1914 р., з початком Першої світової війни, у Житомирі на кошти барона І. Шодуара було відкрито шпиталь для поранених солдат.

В останній чверті XIX – на початку XX ст. підприємці брали активну участь у розвитку науки, дослідній справі, поширенні наукових знань і передового досвіду, що сприяло налагодженню більш прибуткового ведення як поміщицьких, так і селянських господарств. Дослідна справа при царському режимі розвивалася головним чином завдяки організаційній і матеріальній підтримці ряду підприємців, лише третина з яких мала статус державних. Меценати, сільськогосподарські товариства почали організацію дослідних закладів значно раніше, ніж у Міністерстві землеробства визнали необхідність державної підтримки наукових досліджень в сільському господарстві. Приміром, ще у 1894 р. за ініціативою і на кошти князя П.П. Трубецького в його маєтку в с. Плоті Балтського повіту була організована перша на Поділлі сільськогосподарська дослідна станція. Керувалася у своїй діяльності програмою, розробленою в агрономічній лабораторії Новоросійського університету (Одеса). Плотянська дослідна станція мала власну лабораторію, метеорологічну станцію, бібліотеку. Результати досліджень з 1895 р. публікувала в річних звітах і працях, які друкувалися у зб. «Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России» та окремими публікаціями [29].

На початку XX ст. сільськогосподарська дослідна справа була достатньо розвинена в Київській, Полтавській, Харківській, Катеринославській і Подільській губерніях. Зокрема, в Київській губернії функціонувала мережа дослідних полів Всеросійської спілки цукрозаводчиків з центром у м. Києві (у Київському політехнічному інституті, де було сільськогосподарське відділення; ботанічний сад при Університеті Святого Володимира). У 1897 р. в м. Києві організовано Південно-російське товариство заохочення землеробства з мережею дослідних полів для проведення колективних дослідів у маєтках Шувалова, Балашової, Бродського. Крім того, діяла контрольно-насіenneва станція при бюро сільськогосподарського товариства, технічна лабораторія при Київському відділенні Російського технічного товариства. На той же час діяли також селекційні станції у маєтках поміщиків Браницьких, Бобринських, Тишкевичів.

У 1902 р. було засновано Подільську дослідну станцію з мережею дослідних полів. Початкову організацію мережі взяв на себе безоплатно З.К. Янушевський. З 1903 р. кожний власник маєтку приєднувався до мережі не менше, ніж на 3 роки. Утримувалася вона на внески учасників – 100 руб. на рік з кожного дослідного поля, з 1909 р. нові члени вносили вже 150 руб на рік. Власники маєтків, учасники мережі, також надавали потрібну кількість робочих рук та інвентар, натомість отримували для дослідів безкоштовно насіння і добрива, а також вказівки з їх проведення. З 1903 р. відділення рільництва Подільського товариства сільського господарства (далі Подільського товариства) добилося також від Міністерства землеробства постійної щорічної субсидії на мережу в розмірі 1200 руб. [30].

Яскравим прикладом поєднання дослідної і доброчинної діяльності було подвижницьке життя І.І. Порлегера, хіміка Іванківського цукрозаводу Житомирського повіту. Він на орендованій землі (40 дес.) вирощував різні сорти плодкових дерев (тільки яблунь 67 сортів). Саджанці він продавав, супроводжуючи письмовими рекомендаціями їх

догляду, і зауважимо, за ціну, яка була нижчою ніж правила київські підприємці – садівники [31].

Участь місцевих землевласників у проведенні досліджень у своїх маєтках було прогресивним явищем. У Подільській губернії дослідні поля займали близько 70 дес. Мережа майже повністю покривала територію губернії. Зокрема, у 1909 р. дослідні поля знаходилися в 11 повітах з 12 в губернії. Подаємо перелік власників цих маєтків: граф Д.Ф.Гейден (Сутиски Вінницького повіту); Ф.Й.Ярошинський (Грижинці, Яришівка Вінницького повіту; Дзвониха Брацлавського повіту); Е.К.Якубовський (Люлинці Вінницького повіту); Ч.С.Якубовський (Шепіївка Вінницького повіту); Е.М.Кумановський (Куманівці Літинського повіту); граф Ф.О.Лідерс – Веймарн (Марківці Лeticівського повіту); М.К.Коссельський (Воньківці Лeticівського повіту); Й.В.Грохольський (Покугинці Ушицького повіту); В.І.Хелмінський (Стрихівці Ушицького повіту); С.Г.Плесневич (Дахнівка Проскурівського повіту); Б.С.Старо-рипінський (Карабчівка Кам'янецького повіту); граф Р.Р.Бнінський (Джурин Ямпільського повіту); П.С.Собанський (Верхівка Брацлавського повіту); О.О.Саво-стянов (Степанівка Гайсинського повіту); граф Ф.К.Потоцький (Мочулка Гайсинського повіту); В.І.Бжозовський (Жабокрич Ольгопільського повіту); граф О.М.Орлов (Бритавка Ольгопільського повіту); Д.М.Чихачов (Митки Могилівського повіту) [32].

Підприємці краю з метою вдосконалення сільського господарства і сільсько-господарської промисловості створювали різні сільськогосподарські товариства, були їх активними членами і вносили значні пожертвування на їх діяльність. У губерніях краю в досліджуваній період працювало 55 різних сільськогосподарських товариств, які об'єднували у своїх рядах землевласників, промисловців, заможних орендарів і управителів маєтків. Близько 80-90 % його членів становили поляки, а решту росіяни.

Помітний слід у господарському і суспільному розвитку Поділля залишили цілий ряд постатей підприємців – громадських діячів і меценатів, зокрема, Д.Ф.Гейден, Е.М.Бонецький, З.С.Грохольський, О.М.Тишкевич, А.С.Урбанський та інші.

Д.Ф.Гейден (1862-1926) належав до зрусифікованого графського роду. Підприємливий поміщик і відомий громадський діяч, він з 1897 р. був предводителем дворянства Вінницького повіту, володів с. Сутискама Вінницького повіту.

Е.М.Бонецький (1868-1924) – громадський і кооперативний діяч. Енергійно господарював у Кузьминцях, Косановому й Соکیلці. Зумів переконати частину господарів у необхідності підняти рівень господарювання на селі та створити з цією метою кооперативні організації. В кінці 1906 р. організував у Кузьминцях Перший на Поділлі сільськогосподарський гурток, який розпочав свою діяльність. У 1907 р. на його основі утворилося Кузьминецьке ім. Бонецьких позичково-ощадне товариство (ощадно-позичковий банк) і кооперативна крамниця, що розміщувалися у будівлях безкоштовно наданих Бонецьким. Позичково-ощадне товариство обслуговувало до 70 навколишніх сіл, його обіг у 1908 р. становив 152 тис. руб. У 1909 р. при ньому був відкритий склад землеробських машин, знарядь і селекційного насіння. З часом у Кузьминцях ще були збудовані народна і реміснична школи. Сільськогосподарський гурток кожні два роки влаштовував виставки, і як господарська одиниця, брав активну участь у регіональних виставках, і навіть у Всеросійській виставці в Києві 1913 р. Завдяки Е.М.Бонецькому в Гайсинському повіті засновувалися народні школи.

З.С.Грохольський (1881-1968), власник ключів Пятничанського у Вінницькому повіті та Ободнянського в Брацлавському повіті, кількох будинків і 35 дес. у Вінниці, був головою правління Вінницького сільськогосподарського синдикату і членом ради Подільського товариства, головою Першого Вінницького позичково-ощадного товариства. Відомий меценат, він, зокрема, робив шедрі пожертви на розвиток різних галузей життя Вінниці. За його ініціативою у Вінниці збудовано суперфосфатний завод – власність утвореного 1910 р. Подільського промислового акціонерного товариства, головою правління якого він був. В своєму маєтку в с. Зарванцях Вінницького повіту власник віддав під досліди 55 дес. 1070 сажнів землі [33].

Отже, протягом другої половини XIX – початку XX століття чітко вимальовується тенденція залучення підприємців, широких кіл громадськості до вирішення проблеми допомоги найменш захищеним верствам населення. Збільшення числа вразливих прошарків суспільства лягає важким тягарем на суспільство, завдаючи йому економічної, фізичної, моральної шкоди.

Сьогодні благодійність повертається у наше життя. Тому важливо донести до суспільної свідомості тезу про практичну цінність благодійності як для благодійника, так і для всього суспільства, яке отримує повноцінних громадян, а також для пом'якшення гостроти медичних проблем, соціальних конфліктів. Через милосердя, – стрижень та основу благодійності, – відновлюється вражена тканина людських взаємо-відносин. Відроджуючи ідеал милосердя і благодійності в нових умовах, необхідно використовувати багатовіковий вітчизняний досвід.

1. Отчёт правления общества вспомоществования нуждающимся ученицам Ровенской женской гимназии за 1902 г. – С. 3.
2. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДА України). – Ф. 442. – Оп. 43. – Спр. 141. – Арк. 121, 122; Ф. 707. – Оп. – 34. – Спр. 329. – Арк. 1; Оп. 26. – Спр. 497. – Арк. – 1, 4.
3. Сейко Н.А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 224.
4. Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). Від. ред. В.Г. Сарбей. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 207.
5. Ковалинський В.В. Семья Терещенко. – К.: Преса України, 2003. – С. 186.
6. Ковалинський В.В. Меценаты Киева. – К.: Кий, 1998. – 528 с.; Ковалинський В.В. Семья Терещенко. – К.: Преса України, 2003. – 218 с.;
7. Сейко Н.А. Вказана праця. – С. 58.
8. ЦДА України. – Ф. 830. – Оп. 1. – Спр. 519. – Арк. 4(зв); – Спр. 613. – Арк. 1-7.
9. ЦДА України. – Ф. 830. – Оп. 1. – Спр. 491. – Арк. 1-4.
10. ЦДА України. – Ф. 442. – Оп. 51. – Спр. 375. – Арк. 30.
11. Ткаченко Т.В. Громадська та благодійна діяльність Г.П. Галагана: Дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2003. – 212 арк.
12. Протокол засідання попечительского совета Гуменской школы садоводства и сельского хозяйства // Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства. – 1913. – № 2. – С. 36-38; Протокол засідання Подольского общества сельского хозяйства // Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства. – 1909. – № 5-6. – С. 2-6.
13. ЦДА України. – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 34.
14. Вольнские губернские ведомости. – 1874, 7 сентября.
15. Вольнские губернские ведомости. – 1874, 12 июня.
16. Вольнские губернские ведомости. 1874. – № 36. – 22 мая.
17. Махорін Г.Л. Благодійна діяльність на Волині (1793-1917): історичний аспект. Дис ... канд. іст. наук. – Луганськ, 2007. – С. 147.
18. Вольнь. – 1899. – 9 мая.
19. Лазанська Т.І. Вказана праця. – С. 172.
20. ЦДА України. – Ф. 707. – Оп. 227. – Спр. 20. – Арк. 6-7.
21. ЦДА України. – Ф. 707. – Оп. 296. – Спр. 68 ч. 1. – Арк. 136.
22. ЦДА України. – Ф. 442. – Оп. 532. – Спр. 181. – Арк. 54 зв.
23. Васильев К.К. Коровицкий и общество врачей Вольнской губернии // Житомирщина крізь призму століть. Науковий збірник. – Житомир, 1997. – С. 131.
24. Там само. – С. 132.
25. Краткий отчёт об устройстве и первом годе деятельности Житомирской детской санатории имени ея Императорского Высочества великой княжны Ольги Николаевны. – Житомир, 1898 – С. 8
26. Жизнь Вольни. – 1910. – 19 декабря.
27. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 160 – Оп. 1. – Спр. 558 – Арк. 64.
28. ДАЖО. – Ф. 160. – Оп. 1 доп. – Спр. 13 – Арк. 8.
29. Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России. – СПб., 1911. – С. 122-129.
30. Любанский Ф. Краткий обзор 12-летней деятельности Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности (1898–1911). – Вінниця, 1911. – С. 6-7; Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России. – СПб., 1911. – С. 130, 132-133.
31. Махорін Г.Л. Історичні етюди про Житомир. Вип. № 1 (1898-1900 рр.). – Житомир, 2010. – С. 37.
32. Колесник В. Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1896 – 1918): Історичний нарис. – Вінниця: «Розвиток», 2007. – С. 30.
33. Колесник В. Вказана праця. – С. 18, 19, 31.

Отформатовано: Шрифт: курсив, Цвет шрифта: Авто, украинский, уплотненный на 0,1 пт, кернинг от 10 пт

Отформатовано: Цвет шрифта: Авто, украинский, уплотненный на 0,1 пт, кернинг от 10 пт

References

1. Otchet pravleniya obshchestva vspomoshchestvovaniya nuzhdaiushchimsia uchenicam Rovenskoj zhenskoy gimnazii za 1902 g. – S. 3.
2. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (dali – TsDIA Ukrainy). – F. 442. – Op. 43. – Spr. 141. – Ark. 121, 122; F. 707. – Op. 34. – Spr. 329. – Ark. 1; Op. 26. – Spr. 497. – Ark. 1, 4.
3. *Seiko N.A.* Dobrochynnist u sferi osvity Ukrainy (XIX – poch. XX st.). Kyivskiy uchbovyi okruh: Monohrafiya. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2006. – S. 224.
4. *Lazanska T.I.* Istoriya pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovo-promyslovoi statystyky XIX st.). Vid. red. V.H. Sarbei. – K.: Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – S. 207.
5. *Kovalinskyu V.V.* Semia Tereshchenko. – K.: Presa Ukrainy, 2003. – S. 186.
6. *Kovalinskyu V.V.* Metsenaty Kieva. – K.: Kiy, 1998. – 528 s.; *Kovalinskyu V.V.* Semia Tereshchenko. – K.: Presa Ukrainy, 2003. – 218 s.
7. *Seiko N.A.* Vkazana pratsia. – S. 58.
8. TsDIA Ukrainy. – F. 830. – Op. 1. – Spr. 519. – Ark. 4(zv); – Spr. 613. – Ark. 1-7.
9. TsDIA Ukrainy. – F. 830. – Op. 1. – Spr. 491. – Ark. 1-4.
10. TsDIA Ukrainy. – F. 442. – Op. 51. – Spr. 375. – Ark. 30.
11. *Tkachenko T.V.* Hromadska ta blahodiina diialnist H.P. Halahana: Dis ... kand. ist. nauk: 07.00.01. – K., 2003. – 212 ark.
12. Protokol zasedaniya popechitel'skogo soveta Gumennskoy shkoly sadovodstva i selskogo hoziaystva // Spravochnyy listok Podolskogo obshchestva selskogo hoziaystva. – 1913. – № 2. – S. 36-38; Protokol zasedaniya Podolskogo obshchestva selskogo hoziaystva // Spravochnyy listok Podolskogo obshchestva selskogo hoziaystva. – 1909. – № 5-6. – S. 2-6.
13. TsDIA Ukrainy. – F. 329. – Op. 1. – Spr. 67. – Ark. 34.
14. Volynskie gubernskie vedomosti. – 1874, 7 sentiabria.
15. Volynskie gubernskie vedomosti. – 1874, 12 iyunia.
16. Volynskie gubernskie vedomosti. 1874. – № 36. – 22 maia.
17. *Mahorin H.L.* Blahodiina diialnist na Volyni (1793-1917): istorychnyi aspekt. Dis ... kand. ist. nauk. – Lugansk, 2007. – S. 147.
18. Volyn. – 1899. – 9 maia.
19. *Lazanska T.I.* Vkazana pratsia. – S. 172.
20. TsDIA Ukrainy. – F. 707. – Op. 227. – Spr. 20. – Ark. 6-7.
21. TsDIA Ukrainy. – F. 707. – Op. 296. – Spr. 68 ch. 1. – Ark. 136.
22. TsDIA Ukrainy. – F. 442. – Op. 532. – Spr. 181. – Ark. 54 zv.
23. *Vasilev K.K.* Korovitskyu i obshchestvo vrachey Volynskoy gubernii // Zhytomyrshchyna kriz pryzmu stolit. Naukovyi zbirnyk. – Zhytomyr, 1997. – S. 131.
24. Tam samo. – S. 132.
25. Kratkiy otchet ob ustroystve i pervom gode deiatelnosti Zhitomirskoy detskoy sanatorii imeni eya Imperatorskogo Vysochestva velikoy kniazhny Olgi Nikolaevny. – Zhitomir, 1898 – S. 8
26. Zhizn Volyni. – 1910. – 19 dekabria.
27. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (dali – DAZhO). – F. 160 – Op. 1. – Spr. 558 – Ark. 64.
28. DAZhO. – F. 160. – Op. 1 dop. – Spr. 13 – Ark. 8.
29. Sbornik svedeniy o selskohoziaystvennykh opytnykh uchrezhdeniyakh Rossii. – SPb., 1911. – S. 122-129.
30. *Liubanskyu F.* Kratkiy obzor 12-letney deiatelnosti Podolskogo obshchestva selskogo hoziaystva i selskohoziaystvennoy promyshlennosti (1898–1911). – Vinnitsa, 1911. – S. 6-7; Sbornik svedeniy o selskohoziaystvennykh opytnykh uchrezhdeniyakh Rossii. – SPb., 1911. – S. 130, 132-133.
31. *Mahorin H.L.* Istorychni etudy pro Zhytomyr. Vyp. № 1 (1898-1900 rr.). – Zhytomyr, 2010. – S. 37.
32. *Kolesnik V.* Podilske tovarystvo sil'skogo gospodarstva i sil'skogospodarskoi promyslovosti (1896 – 1918): Istorychni narys. – Vinnitsa: «Rozvytok», 2007. – S. 30.
33. *Kolesnik V.* Vkazana pratsia. – S. 18, 19, 31.

Романюк Н.И.

Благотворительность и меценатство как средство повышения социального статуса предпринимателей Юго-Западного края Российской империи (вторая пол. XIX – нач. XX в.).

Статья посвящена проблеме благотворительности и меценатства как средства повышения социального статуса предпринимателей Юго-Западного края Русской империи во второй половине XIX - в начале XX века. Автор предлагает классификацию благотворительных обществ, освещает формы и методы благотворительной деятельности. Особенное внимание уделяется освещению опыта организации благотворительных обществ и участия в них многочисленных предпринимателей края, которые постоянно делали пожертвования на помощь беднякам, развитие образования, культуры, здравоохранения и т.п. Отмечается, что предприниматели края с целью совершенствования сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности создавали разные сельскохозяйственные общества, были их активными членами и вносили значительные пожертвования на их деятельность.

Ключевые слова: Юго-Западный край, благотворительность, меценатство, благотворительные общества, пожертвования, приют, опека.

Romanjuk N.I.

Charity and patronage of art as a mean of increase of social status of businessmen of the South-West edge of the Russian empire (the second half of XIX is beginning of XX of century).

The article is sanctified to the problem of charity and patronage of art as means of increase of social status of businessmen of the South-west edge of the Russian empire in the second half of XIX - at the beginning XX of century. It is underlined, that charity took place and before, but exactly in an investigated period acquires new quality, evolving from implementation of religious commandment of help near to the civic duty. Investigating scientific literatures, archived sources, of that time periodicals, an author asserts that during XIX - acquired beginning of XX of century of charity the organized forms; founding of grant funds became the sign phenomenon in support the poorest students, high school students, students; there were organizations that directed a help to the representatives only of the nationality or persons of certain certain religion.

An author offers classification of benevolent societies, lights up forms and methods of charity activity. The special attention is spared to illumination of experience of organization of benevolent societies and participating in them of numerous businessmen of edge, in particular, families of businessmen of Yakhnenko, Symyrenko, Tereshchenko, that constantly did offering for help, development of education, culture, health protection to the poor men and others like that. Marked, that the businessmen of edge with the aim of perfection of agriculture and agricultural industry created different agricultural societies, were them and brought in the considerable offering active members on their activity.

Keywords: the South-West edge, charity, patronage of art, benevolent societies, offerings, shelter, guardianship.

УДК 94+332.012.32](477)«1919»

С.В. Тонких

КОМУНАЛЬНИЙ ВІДДІЛ НКВС – НАСТУПНИК І РОЗПОРЯДНИК ПРИВАТНОЇ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ В МІСТАХ УСРР

Висвітлюється політика радянської влади щодо створення необхідних умов для функціонування державних установ і організацій, забезпечення їх будівлями і приміщеннями, в тому числі і за рахунок виведення частини приватного міського житлового фонду, а також допущені при цьому прорахунки, які привели до загострення житлової проблеми. Щоб пом'якшити ситуацію у вирішенні питань наділення мешканців міст житлом, радянська влада відмінила приватну власність на нерухомість в містах, ввівши інститут комунального житла, прийнявши у 1919 р. відповідний правовий акт (декрет). Наступником і розпорядником приватної житлової нерухомості став Комунальний відділ НКВС УСРР, на який було покладено відання житлово-квартирним питанням, тобто обліком, ревізією і розподілом усіх житлових і нежитлових приміщень в УСРР, що сприяло послабленню напруги у вирішенні житлового питання.

Ключові слова: Декрет, нерухомість, приватна власність, НКВС, Комунальний відділ, Будинковий комітет, муніципалізація, Виконком.

Визначними аргументами для Радянської влади в Україні в 1919 році, які спонукали до негайного запровадження закону по відміні приватної власності в Україні, став декрет про відміну в Росії приватної власності на міську нерухомість прийнятий Радою Народних Комісарів 23 листопада 1917 р. [1, с. 51], та неймовірно складна ситуація з нехваткою приміщень як для житла, так і для величезної кількості всіляких державних установ в містах УСРР.

Про явні факти погіршення ситуації з житловою нерухомістю, безладне від-ношення державних органів до ревізій будівель під потреби своїх установ, свідчить циркуляр Народного Комісаріату Внутрішніх справ (НКВС) до всіх губернських, міських та повітових виконкомів, в якому йшлося про те, що в НКВС надходять заяви як від колективів громадян великих житлових будинків, так і від професійних спілок з вказівками на катастрофічні наслідки від ревізій таких будинків, які в санітарно гігієнічному відношенні спеціально пристосовані для проживання громадян і тому абсолютно непридатні для обслуговування державних установ тощо.